

проблеми : монографія / НДІ публ. права. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 423 с.

4. Козакевич О. М. Доступність правосуддя у транзитивному суспільстві: сучасний вимір : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 245 с.

5. Мартовицька О. В. Теоретичні та прикладні проблеми інституту професійної правничої допомоги у кримінальному процесі України : монографія. Харків : Факт, 2020. 477 с.

6. Надання професійної правничої допомоги при вирішенні адміністративних справ в Україні / НДІ публ. права. Одеса : Юридика, 2024. 211 с.

7. Невідкладна правнича допомога. Юридичний порадишник / [упоряд.: В. С. Ковальський (керівник) та ін.] ; Асоц. юрид. клінік України, Київ. міська орг. Союзу юристів України. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 297 с.

8. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правничої допомоги адвокатом в Україні : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2016. 253 с.

Микола ПОГОРЕЦЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної
роботи Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА XIX СТ. НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ ДОКАЗІВ В УКРАЇНИ

Історичний розвиток доктрини доказів у кримінальному процесі XIX століття справив визначальний вплив на становлення сучасного доказового права, зокрема в Україні. Перехід від середньовічної моделі «формальних доказів», що зводила доказування до математичних таблиць ваги свідчень, до принципу вільної оцінки доказів на основі внутрішнього переконання судді означав глибоку зміну філософії правосуддя. Цей злам, започаткований у європейських кодифікаціях – таких як Кодекс кримінального слідства Франції (1808 р.), Статут кримінального судочинства Російської імперії (1864 р.),

Кримінально-процесуальний кодекс Австро-Угорщини (1873 р.) та Німецький кримінально-процесуальний кодекс (1877 р.) – зумовив перехід від формалізму до персоналізму, де роль суб'єкта оцінки стала ключовою.

У цьому контексті вітчизняна школа доказового права XIX – початку XX ст. стала активним учасником загальноєвропейської дискусії про межі суддівської дискреції, стандарти істини та логіку переконання.

Таким чином, українська традиція доказового права сформувала глибоке теоретичне підґрунтя, яке не лише засвоїло провідні надбання європейського права, а й запропонувала оригінальні концепції оцінки доказів. Сьогодні ці ідеї набувають нового значення в умовах цифровізації кримінального процесу, де поняття допустимості, достовірності та достатності доказів набувають нових викликів — зокрема щодо електронних доказів, штучного інтелекту та алгоритмічної оцінки інформації. Саме тому звернення до спадщини вітчизняної доктрини XIX ст. є не лише історично вмотивованим, а й практично необхідним кроком для оновлення сучасної теорії доказів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українських університетських центрах сформувалися три помітні осередки правознавства, які збагатили європейську теорію держави й доказового права.

Слід зазначити, що київська доказова школа процесуального права гуртувалася навколо юридичного факультету Університету св. Володимира, відкритого 1834 р. Найяскравіший її представник – Богдан Кістяківський, який у ранніх курсах «На захист права» заклav тезу про «правову державу як соціальне самопримушення суспільства» і пов'язав оцінку доказів із «юридичною свідомістю» судді, а не з формальним догматом (Кістяківський, 1899, с. 47). Хоча Богдан Кістяківський безпосередньо проблемами доказів не займався, проте він неодноразово торкався природи доказування тоді, коли розмірковував про «доказове (доказательственное) право» як складову «формальної цінності права». Найґрунтовніше ці ідеї викладені в книжці «Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права» (М., 1916). Там (кн. I, гл. VIII «Право как формальная ценность», § 3

«Доказательственное право») він: (1) відмежував юридичну істину від «матеріальної», доводячи, що істина для суду – це процесуально-нормативний конструкт, а не «факти як такі»; (2) підкреслив, що правила доказування належать до «формального» (процедурного) змісту права і служать «соціальної дисципліні», тобто захисту свободи шляхом обмеження примусу держави; (3) критикував російську дореформену традицію, де «кількість формальних доказів» підміняла переконання суду, – з його погляду, закон має гарантувати оцінку доказів за внутрішнім переконанням, а не за «табелем» доказів (Кістяківський, 1916, с. 381–392).

Яскравим представником київської школи доказового права був проф. Д. Г. Тальберг. Найоб'ємніший цикл праць Тальберга з теорії доказування вміщено у двотомнику «Русское уголовное судопроизводство: пособие к лекциям» (Київ, 1889–1891). У томі II, вип. 1 (Київ, 1891) містяться три великі розділи: «Общее учение о доказательствах» (82–117), де розкривається поняття та значення доказів у кримінальному процесі; предмет і межі доказування; суб'єкти й адресат доказування; принцип презумпції невинуватості та *onus probandi*; історична еволюція формальних і вільних доказів; принцип внутрішнього переконання судді; «Отдельные доказательства» (118–200) – класифікація та характеристика джерел: показання свідків і потерпілих (психологія свідчення), власні пояснення обвинуваченого, висновки експертів, письмові та речові докази; критерії допустимості й достовірності.

У «Загальному вченні про докази» йдеться про: (1) Доказ як факт і як процесуальну форму. Д. Г. Тальберг розмежує фактичні дані (матеріальний аспект) і процесуальні джерела (формальний аспект), підкреслюючи, що доказ є «юридично підготовленим фактом». (2) Внутрішнє переконання судді. Дослідник виступає проти «системи формальних доказів» дореформеного права та підтримує принцип вільної оцінки, за яким суддя вирішує питання достовірності на основі всебічного розуміння матеріалів справи. (3) Предмет доказування і межі дослідження. Визначає, які факти підлягають встановленню (*actus reus*, *mens rea*, обставини, що виключають злочинність діяння), і вводить ідею «фактичної достатності» як критерію

завершеності доказування. (4) Burden of proof. Вперше в російській доктрині системно аналізує розподіл обов'язку доказування між стороною обвинувачення та захисту, пов'язуючи його з конституційним принципом презумпції невинуватості. (5) Критика чинного законодавства. Д. Г. Тальберг закликає не обмежуватися «позитивною критикою» (аналіз норм), а застосовувати «негативну» — оцінювати норми з позицій суспільної користі, що, на його думку, має вести до реформування доказових правил.

Отже, двотомне «Русское уголовное судопроизводство» Д. Г. Тальберга стало першим у вітчизняній літературі системним курсом, де майже 120 сторінок відведено загальній теорії доказів і докладному аналізу окремих джерел доказування. Автор обґрунтував принцип вільної оцінки доказів та заклав наукові основи сучасного вчення про предмет, межі й суб'єктів доказування, що зберігають актуальність для кримінального процесу України і сьогодні.

Харківська школа, спираючись на традиції університету (відкрито 1805 р.), зробила акцент на гносеології кримінального процесу. Мориц Гродзинський у праці «Учение о доказательствах и его эволюция» (1925) показав історичну мінливість стандартів переконаності та застеріг від «безмежно суб'єктивної» свободи без логічного контролю (Гродзинський, 1925, с. 18). На кафедрі кримінального процесу розроблялися перші україномовні конспекти лекцій з порівняльного доказового права, що поєднували германський *freie Beweiswürdigung* із російськими присяжними практиками. Харків'яни заклали ідею «логічної мотивації вироку», випередивши радянську кодифікацію 1937 р.

Львівська школа, сформована в межах цісарського університету, зробила внесок у соціологію й моральну філософію права. Зокрема, Станіслав Дністряньський під впливом Леона Петражицького розвинув концепт «правових почуттів» як критерію достовірності показань і поручив судді зважати емоційно-етичний аспект доказу (Дністряньський, 1907, с. 96).

Таким чином, кияни запропонували оновлену філософсько-психологічну підставу доказу, харків'яни –

гносеологічно вивірену теорію логічної мотивації, а львів'яни — соціологічну й емоційно-етичну корекцію свободи оцінки. Спільно ці три школи збагатили загальноєвропейську дискусію, довівши, що «достатність» доказів – це не арифметика, а інтеграція логіки, науки та правової культури судді.

Отже, доктрина доказового права, сформована у вітчизняній юридичній науці XIX – початку XX століття, не лише відобразила загальноєвропейську трансформацію уявлень про судове пізнання, а й збагатила її оригінальними концепціями, що зберігають актуальність донині. Ідеї Богдана Кістяківського про доказ як нормативно сконструйовану істину, праці Д. Г. Тальберга про межі, предмет і принципи оцінки доказів, гносеологічні підходи харківської школи й соціально-етичні акценти львівських мислителів утворюють системну матрицю, яка може й повинна бути адаптована до нових умов цифрової доби.

У сучасному кримінальному процесі, зокрема в питаннях обігу цифрових доказів, метаданих, алгоритмів та автоматизованої обробки інформації, принципи, сформовані класиками українського процесуального права, дають змогу зберігати баланс між свободою оцінки та логічною обґрунтованістю. Вони формують методологічну основу для модернізації національного законодавства в дусі правової держави й забезпечення справедливого суду. Тож звернення до спадщини вітчизняної школи доказового права є не лише актом наукового вшанування традиції, а й необхідним етапом у розробці теорії доказів XXI століття.

Список використаних джерел

1. Гродзинський М. М. Учение о доказательствах и его эволюция. Харків: Видання Харківського юридичного товариства, 1925. 20 с.

2. Дністрянський С. Звичайне право і право писане. Львів: Видання Наукового товариства ім. Шевченка, 1907. 136 с.

3. Кістяківський Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Т. 1. Москва: Типо-литография Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1916. 432 с.

4. Погорецький М. А. Дізнання за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2003. № 3. С. 163–171.

5. Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія. Київ: РВВ НА СБУ, 2004. 336 с.

6. Погорецький М. А. Розшук за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Вісник Акад. правових наук України. 2003. № 4. С. 272–283.

7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

8. Погорецкий Н. А. Влияние идей И. Я. Фойницкого на определение роли розыска в современном уголовном процессе, у: Стратегии уголовного судопроизводства. Москва: РАП, 2008. С. 82–85. URL:

9. Погорецкий Н. А. О соотношении розыска, дознания и следствия по Уставу 1864 г. Актуальные проблемы российского права. 2014. № 9(46). С. 1972–1979.

10. Code d'instruction criminelle. Paris, 1808 (зі змінами 1832–1897). Disponible à l'adresse: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6534288b>

11. Strafprozessordnung vom 1. September 1873 (StPO). RGBl. 1873, S. 295.

12. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Санкт-Петербург: Типография Министерства юстиции, 1864. – Доступ: <https://www.prlib.ru/item/368326>

13. Гальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство: пособие к лекциям. У 2 т. Т. 2. Вип. 1. Київ: Типо-літографія Т-ва І. Н. Кушнерев і Ко, 1891. 200 с.